

Kukɲuä quati Anjä aquväqɲqä1Kukɲuä quati Asɲä-meqänqä suqe

Kukɲuä huiuqä quatiyi

Bukä tquenj, kukɲuä huiuqä quati, ätnänjiqi itkimäkätɲgeyi.

A

Anjä aquväqɲqä

Jisasi Iqu qua täu pmetanğa, Israitqä iquauqä anjä himqä eeqänänjä iunji, anjä aquväqɲqä hɲqu-qe ä hɲquaqunjä-qe ämätmniŋqe. Jerusälemä iunji, aanjä kuapänä ämätmniŋuwi. Suqä iinji, Israitqä iqua qua Bapiloniya iuta anğumä äppiwi, inğanä ipäqäkuwi. Anjä aquväqɲqä iunji, qu Goti Iqueqä kukɲui qätä äwiyäpu, Iquenyqä tääqä ätäpu, Iqueqä yoqe haqeu ämamäupɲqä aquvä äqänmniŋuwi. Iqinji qokä-apäkiiunji kukɲuä inä ämitäpu, ä ymeqä iqua skutqänqä äu-miŋuwi.

Anji Goti Ique vqeqä hiunji naqä

Hiunji naqä tquenji, Israitqä iqua, quwqä kawä hɲqu hiqäva-imäkkä anji, Goti Ique anji äwikqeqä kɲuä indqänäpu, aquvä äqänmniŋuwi. Quwqä mäkä-huɲqä iqua, hiqäva-imäkkä anji kiyä-mätqä imäkkuwitaŋji, Jutasi Makäpiyäsä iqu anjä ique ikikinyänjä imäkätä, Goti Iqueqä yoqe haqeu mamäupɲqä, Ique anji äwikqe.

Aposälqä, (apospel)

Yoqä iqueqä qakui, 'ämaqä ändowatkä.' Bukä täunji, si yoqä 'aposälqä' qänätanğqe, hɲqunä qundnä. Makä 3:14 iunänji. Iqinji Jisasi Iqu, Iqueqä ämaqä 12 iquauŋji, wäunuanğqä ändowatätä, 'aposälqäuä' änyuätkqe. Hiqɲqä huiunji, 'Ämaqä Jisasi Iqu kukɲuä awä tuäkiqäpɲqä ändowatkqä iquä' qänätanği qundnä. Ä hiqɲqä huiunji, 'Ämaqä Jisasi Iqu wäunuanğqä ändowatkqä iquä' qänätanği qundnä.

Kukruä quati Ämaqueuqä Ymeqä Ekqä Iqu2Kukruä quati Bapilonä

Asnjä-meqänjqä suqe

Jonä asnjä-qäyqä iqu, qokä-apäkä kuapänänjä iu, eqä Jotänä du asnjä äqämiñqe. Iqu quñi, “Heqä suqä quvqeuta kjuä äkunmäkmbiyä. Ga he iinjä iquwiñqä motquapñqe, asnjä mapiyä” ätumiñqe. Asnjä-meqä suqe, Jonä iqu mipäqäyqä ikqe. Jonä iqu matimäuqännga, Israitqä iqua qu-ganä ipäqäkuwi.

Jisasi Iquenyqä quuvqä eqiyätqänjuwä iquauqä kñui, tiinji. Ämaqe, hñqu asnjä meqanji äqumbiyitanji, iinjä iqu quuvqä ae eqiyqiyäqe, näqñqä mapnä. Asnjä ämeqä iqu, iqueqä suqä quvqenqä kjuä äkunmäknätä, Jisasi, suqä quvqä huätä ämamäuqä Iquenyqä quuvqä eqiyätä, Iqueä kukruä du qänaki itñqä äwinyä.

Jisasi Iquenyqä quuvqä eqiyätqänjuwä hñqua, kjuä tiinjä-pqe, inä indqänätqänjä. Ymeqä dñi, asnjä meqanjpqe, ii Goti Iqueqä-quayqä.

Ä

Ämaqueuqä Ymeqä Ekqä Iqu

Qänğanäñi, hiñuä-tqä Deniyäli iqu, ämaqä, Goti Iqueqä qokä-apäkiu, quwqä suqä quvqeuta huätä ewewatqä iquenyqä ätätäqänğanji, iqu ‘Ämaqueuqä Ymeqä Ekqä Iqueyqä’ ätätä äqäkqe. Yoqä iinjä iqueqä quati, ‘Kraisiuä’ ätätunquä iqtänji asänänji. Jisasi Iqu kiqä-kiuänjqä ätätäqänğanji, ‘Ämaqueuqä Ymeqä Ekqä Iqueyqä’ ätätä ätkqe. Iqu iinjä ätätä, ‘Goti Iqu änan-dowatätä, yoqä naqä ädapkqe. Täkä Nyi ämaqä-qunä eämä, Goti Inänjä-qunänjqä’ ätkqe.

Äwqä äkunmäkñqä

Bukä tqenji, “Kjuä äkunmäkñqä” qänätanjqe, ii qundnä.

B

Bapilonä

Bapiloni, ii qua naqä hɲqueqä yoqe. Qänğanäni ämaqä iu pmeqä iqua, Israitqä iquatä mäkä äunäpiyän-ganji, qunji ämäwqätäupu, quwqä quaiunqä wäunjuä heŋgi wiyqänqä ätumä äukuwi. Israitqä iqua iqiŋi, quväukuä 70 äpmakuwi. Pitä iqu anjä himqä Romä iquenqä, kukɲuä ktqe, ‘Bapilonäyqä’ ätätä äqäkqe. (1 Pitä 5:13) Jonä iqu, bukä Itkimäkqä iunji, Bapilonä ätätä äqäkqe, iqu Romänqä ätkqäti, ä äsqenqä ätkqäti?

Bea

Bea iqua, täŋä aanjä naqänänjä, qua huiunji, qäuqä imä hiqiyqä ätqäunä. Kiqä ktqe, Itkimäkqä 13:2 iunji, hiŋjuä qunä.

Belsäpulä

Belsäpuli, ii dnjä quvqä hɲqueqä yoqe. Ämaqä Israitqä qäyä hitanji huizi hɲqua, dnjä iquenji quwqä goti enqä-pa äqunäpu, iquenji qonjä äwoktäuminjuwi. Jisasi Iqu qua täu pmetanğa, qu yoqä iinji, Setänä, dnjä quvqä iquau miqä ique, änyuätkuwi.

Bretqä yeŋuä qo-matäuqänqä hiunji naqänänjä

Hiunji naqä tquenji, Israitqä iqua wikä hɲqunä anä äpmepu, Goti Iquenyqä kɲuä indqänminjuwi. Hiunji kiŋganänji, hiunji naqänänjä Pasopa iiyi. Quwqä kaqä-kawäka, Isipä iuta ewewatqanğuwänğa, bretqä qo ätäutä änyuämäuqanğqe hiŋjuä qumbɲqä mäwiŋganji, qo matäuqä yätɲqä yeŋuä häkiyä äyäqäkuwi. Iutaŋi, hiunji naqä iquauŋi, quwqä anjä iunji nätmatqä qo täuqänqə pmua imäkäpu, bretqä yeŋuä qo-matäuqä dinä änminjuwi.

Bukä

Jisasi Iqu qua täu pmetanğanji, bukä ne ämeŋqetanji, qu mämeqä iminjuwi. Quwqä tuwanui, pipa huitanjä-huitanjä iu äqiyäpu, äukuäpäminjuwi. Ämaqä huizi iqua tuwanui hiŋjuä äqunäpu a täuqenqə, qu nyunjuä taki ätapiyi, tuwanjuä äqiyäpu äukuäpipu epqä

*Kukɲuä quati Bulumäka iquauqä wäunui*4*Kukɲuä quati Disaipel*

iu ämänäminuwi. Pipa iinjä iqua aanjä quäuqänänjanga, pipa hituɲuä inji-injisani, huätäkqä hɲquaqu epiyi, pipa iu äkuäpipu, pɲqä eminuwi.

Bulumäka iquauqä wäunui

Israitqä iqua kuä sɲgumetqänqä wäunüä ipiyänjanga, qu yätamäkqä vätnqə, bulumäka ämiminuwi. Hea kuapänänjanga, nämatqä hanjä-iqä iqua eyqiyäma upɲqə, bulumäka hɲquaqui zä-quavqä hiɲuä-qoe guä ae ämäseqanguwänga, bulumäka iquaqu eyqiyäma äuminjiyi. Goti Iqueqä kukɲuä hɲqu, “Bulumäkai, kuä-witqä wäunui yätamäkqä eyqänjani, uwqə manqä yätɲqə, hiɲguä mäyeqä pambiyä” ätnä. Kukɲuä haqä yeqi ätqä iqueqä ktqə, Matiu 11:29 iutä, 1 Korinä 9:4 iutä hiɲuä qunä.

D

Disaipel

Yoqä ‘disaipel’ ii wiyä kukɲuä iiyi. Etaɲgi, bukä täu qänätanɲutqə, mämoqumueqä isnä. Kiqä quati, ‘Ämaqä, näqɲqä-vqä hɲqueqä kukɲuä qätä äwiyätä, qänaki itɲqä iqueyi.’ Jonä asɲä-qäyqä iqu-pqə, ämaqä asä iinjä-tänjue. Itanga Parisi iqua-pqə, asä kuapänänjä inänjä-tänjuai. Injəqə Jisasi Iqueuä kukɲuä qätä äwiyäpu, qänaki iminuwä iquauɲqə, bukä täunji, kukɲuä kuapänä ätä äqänä. Iquauɲqə, ‘Ämaqä Jisasi Iqu wäunüänqä ämotquaminqä iquaiqä’ kuapänä ätä äqänä. Hiɲqä huiunji, ‘Ämaqä wäunüä yätquakä iquaiqä’ ätä äqänä.

Bukä Matiu, Makä, Lukä, Jonä, iunji, qokä-apäkä iquautani, Jisasi Iqu 12 iquau atäunüä ikqə. Iquauɲqə, hɲqäqinji, ‘Ämaqä 12 iquauɲqä’ ätä äyä äqänä.

Bukä ‘Wäunüinqä’ iunji, Jisasi Iqueqä ämaqä eeqänänjä iquauɲqə, kukɲuä huizi hiɲuä qundnä. Kukɲuä hɲqu, ‘Ämaqä Jisasi Iquenyqä quuvqä heqiyqä

iquauŋqe.’ Hɲquququ, ‘Jisasi Iqueqä yoqä-tänjä iquauŋqe.’

E

Enätqä

Enätqä iqua, ämaqä-qua ma, Goti Iqueqä dnjä-qua epu, Iqutä qäukuä haqä yätu äpmapu, Ique yätamäkqä ävätqänjä. Quwqä wäuɲuä hɲqu, Goti Iqueqä kukɲui äma äwäpu, ämaqeu tqueyi. Quwqä wäuɲuä huizi, Goti Iqueqä ämaqeu miqeyi. (Hipru 1:14 hiɲuä äqunyä.) Qutaɲä ämiqä iqu, iqueqä yoqe, Maikoli ique. Itaɲä huiziqu, Gapleti ique. Ämaqä kuapänäɲi, enätqä iquauŋqe, tii ätätqänjä. “Qu huqä-tänjä iquayqä.” Inäqe, Goti Iqueqä bukä iuɲi, enätqä iquauŋqe, huqä-tänjice matqä eä. Mä täkä, huqä-tänji, qerupqä iquayi. (Hipru 9:5 hiɲuä äqunyä.)

G

Gita

Gita qu qänğanä päkmiɲuwi, ne tänğa äpäsätuɲ-quetänji, asänänjä hmayi.

Grikä

Goti Iqueqä kukɲuä täuɲi, qua Grikä iquenqe, kukɲuä kuapänä äqänä. Qua Grikä iqu, Israitqä iquauqä qua iutatä, qua Isipä iutatänji, kinjä nämä qäyä etanği, Jisasi Iqu qua täuɲqä änä mapqänğa, Grikä iutaɲä iqua qua im-imä ämimiɲuwi. Iutaɲi, qokä-apäkä kuapänäɲi, iutaɲä ma, iquauqä anjä-kukɲuinqätä, suqenqätä, näqɲqä ämamiɲuwi. Ga Jisasi Iqu qua täu pmetanğa, ämaqä näqɲqä-tänjä iqua, ‘Grikä iquauqä näqɲqe, äɲguänäɲiqä’ kɲuä indqänäpu, quwqä anjä-kukɲui yqänä ätmiɲuwi. Goti Iqueqä kukɲuä tquenji, qu ganänji Grikä iquauqä anjä-kukɲuä du äqäkuwi.

Grikä iquauqä anjä-himqä naqe, Atenisiyi. Quwqä anjä-himqä huizi hɲqua, Korinä, Pilipai, ä Tesälonaika iquayi.

H

Hakä

Israitqä iquauqä haki, ymisaɲä pizqä maqänä miqä, äɲguä äpakänä witätɲqä imäkänä.

Hääwä

Israitqä iquauqä hääwi, huitaɲä-huitaɲä iiyi. Hääwä äkaki, hui mäkänqä upɲqänqä, mäkänqä miqä iqu, hääwä-tqä ique tquanguiti, hääwä miqä iqu hääwä tqanqä, mäkä iqä iqua qätä äwiyäpu, ivatuwänäpu, mäkänqä äumiɲuwi.

Hämapäkä qa

Eqä-huänjä Galili iuɲi, hämapäkä-piqä kuapanänjä iqua wäuɲuä imiɲuwi. Iqua hämapäkä qae eqä huänju ätnämäuqanqäwänqä, hämapäkä qa mɲqe huänjä mämä änyäqetaɲi, hämapäkiu ämäpмуäqanqä, hämapäkä piqä iqua guä hämapäkä qa iu ämuäsmänänqä yänänäqɲqä äkutpäqiyäpu eyqiyämeqanqäwänqä, hämapäkä iqua mäwqä ipnä. Itaɲi hämapäki ämepu, yimba iu pɲqä epiyi, qae eqä-huänjä bu anɲi ätnämäumiɲuwi.

Heroti

Yoqä Heroti, ii Israitqä iquau miqä hɲquauqä yoqeyi. Kinganänjä iqu, Mäliyai Jisasi Ique ämikqänqä, qua Jutiya, qua Sämalija, qua Galili eeqänänjä iu ämimiɲqe. Iqu Jisasi Iqu ymeqä dänqä-qu hitanqä äpäkmatä imiɲqä iqueyi. Matiu 2:1-22; Lukä 1:5 iuɲi hiɲuä qunyä.

Heroti huiziqu, Jisasi Iqu Iqueqä wäuɲuä imäk-miɲqänqä, qua Galili iu ämiqä äpmamiɲqe. Iqu iqueqä kätequeqä apäkä, Herotiyasi ii ämetä, Jonä asɲä-qäyqä

Kukɲuä quati Heroti iquenqä äwinyäminqä iqua7Kukɲuä quati Hiqäva-im

iqueqä nyuäñi tävätnqä ätukqä iqueyi. Ga hiqäva-imäkqä naqä iqua, Jisasi Ique kukɲuä mitättnqä, iquenqä ätuma äpkuwi. Makä 6:14-29; Lukä 23:6-12 iunji hiñuä qunyä.

Heroti hñquququ, Jisasi Iquenyqä quuvqä eqäminuwä iquau hanä-iqä naqänänjä ävätä, Jemisi, Jonä iqueqä käta-kängua ique pizqä pästättnqä ätukqä iqueyi. Wäunjuñqä 12:1-23.

Heroti iquenqä äwinyäminqä iqua

Ämaqä Israitqä iquautanjä, ämiqä naqä Heroti iqu äpaknä miqättnqenqä äwinyäminqä iquayi.

Hijuä-tqä iqua

Hijuä-tqä iqua, Goti Iqu kukɲuä äki-äki tuäqangutqe, ämaqeu awä äsuiminuwä iquayi. Qänganänji Goti Iqu hijuä-tqä kuapänä ändowatminqe. Iqu Iqueqä kɲuä indqänqenqätä, Iqueqä äwinqenqätä kuapänä ämotquetä, itanga qänakinda nätmätqä äki-äki timäuninqenqä-pqe, ämaqeu ämotquaminqe.

Jisasi Iqu maquvepqä yqänä hitanga, hijuä-tqä iqua iqueqä äpäniñqätä, sqä-sqä imäkäniñqätä, huizi iqua Ique äki-äki wimäkpnuwinqenqe, awä äsuiminuwi. Itanga hiunji yäpakä Jisasi Iqu ämaqeuqä suqä quvqenqä iwäsäuättnqä angi pätnqä itqätanganji, nätmätqä äki-äki timäuninqenqä kuapänä äsuiminuwi.

Hionaqä äkkapinqä

Israitqä iqua, iquauqä buayä wäunjuä duñi, hionaqä jänänänjitä matäuqä, äkkapinqetä ätäwiminuwi. Quwqä hionaqä äkkapinqe, aanjä yanäqñque.

Hipru

Yoqä Hipru iqu, yoqä Israitqä iqtänji, asänänji. Yoqä iinji, Aprähämä iqueqä kawä hñqueqä yoqetanji. Inji, ii Aprähämä iqueqä hueqä-himqä iquauqä yoqä yäuä iquvi. Quwqä yoqä änyä-hänji, Israitqä. Ga quwqä anjä-kukɲui, kiqä yoqe, Hipru.

Kukɲuä quati Hiqäva-imäkcqä iqua8Kukɲuä quati Hiqäva-imäkcqä iqua

Hiqäva-imäkcqä anjä

Hiqäva-imäkcqä anjuŋi, ämaqe quwqä goti iquauŋqä qoŋä äwokätäpu, hiqäva-äqiyäpu, quŋi yeeqä wimäkpŋqä nätkmatqä huitaŋä-huitaŋä äväpu, imiŋuwi. Israitqä iquauqä namnä aŋiŋqä tŋäŋqe, Solomonä iqu hiqäva-imäkcqä hikä aŋi, aŋä-himqä Jerusälemä iu ganä ämätkqe.

Jisasi Iqu qua täu pmetanğa, hiqäva-imäkcqä anjä Jerusälemä iu ämätkmŋqe, ämiqä naqä Heroti iqu ämätkqe. Ga Israitqä iquauqä hiqäva-imäkcqätä, quwqä hiunji naqänänjä timäuqanğqetäŋi, aquvi iqi äqänmiŋuwi. Kiqä ktqe, bukä tqueqä tuwänğisa hiŋuä qunyä. Hikä aŋä iqueqä ququawi 3 iqua imäknätanği qundnä. Israitqä iquautanjä qäyä hitanği huizi iqua, ququawä kiŋganänjä ique äpaquväpu ätkäupiyäqe, ququawä huizi iquauŋqe, mäwqä imiŋuwi. Israitqä iquauqä apäkä iua, qu ququawä 2 iquesanä ikäka äpmiŋuwi. Hiqäva-imäkcqä iqua, nanjuä tä ikepu hiqäva imäkpŋqe, ququawä 3 ique ikamiŋuwi. Hikä aŋä yäpä iŋğisaŋi, hiqänqä naqe, hŋquaquvi. Hiqŋqä iquaquiyqä awä iqiŋi, yuä naqänänjä hŋqu äkatnmiŋqe. Yuä iqueqä tuwänğisaŋi, hiqŋqä iqu aanjä pmua eä, kukɲuä guä ämäsuəkqä ipŋä iqu iqi äwämiŋqe. Hiqŋqä ique paquvqe, hiqäva-imäkcqä naqä iqunä quväukuä hŋque, hiunji hŋquenyä äpaqutä, Goti Iqueqä hiŋuä iqi ätkäumiŋqe. Yuä iqi äkatnmiŋqä iqu, Jisasi Iqu äpäkonganğa, hituŋuä yätuta iŋgi-iŋgi äpkŋğa äpäwiqe, hŋquaqu imäkcŋqe. Iiŋä ikqe, ne tiŋänqä näqŋqä eŋu. Jisasi Iquenyqä quuvqä eqiyätqänjuwä iqua, Goti Iqueqä hiŋuä iqi tqäuqänqə, pmua mimäkcŋqä eä.

Hiqäva-imäkcqä iqua

Hiqäva-imäkcqä iqua, Israitqä iquauqä aŋä ämapu, nanjuä äpäsäpu, tä ikepu, Goti Iquenyqä hiqäva qänŋqä

Kukɲuä quati Hiqäva-imäkkä ttawä9Kukɲuä quati Hiqi-tä iquatä, quwqä ä

dinqe, Goti Iqu iquauɲi atäuɲuä ikqe. Iqu Mosisi iqueqä käta Aronä iqueqä hueqä-himqä iutaɲä iquau atäuɲuä ikqe. Iqua Lipai iquesaɲä hueqä-himqä iquayi. Qänɲanäɲi iqua hiqävai, namnä aɲä iu äqämiɲuwi. Jisasi Iqu qua täu pmetanɲa, iqua hiqävai, hikä aɲä Jerusälemä ämätnänɲqä iu äqämiɲuwi. Iqua hiqäva huitaɲä-huitaɲä imäkäpu, hiunɲi ique-iqueɲi, naɲuä tä ikamiɲuwi. Ga Lipai iquesaɲä hueqä-himqä huizi iqua, aɲä iquaqui ämimiɲuwä iquayi.

Quväukuä ique-iqueɲi, hiqäva-imäkkä iqua, iquau miqä naqä hɲque atäuɲuä imiɲuwi. Hiqäva-imäkkä naqä iinɲä iqunä, naɲuä äpäsätä, häneqe, hiqɲqä qu 'Goti Iqueqänäɲiqä' ätmiɲuwä yäpä iɲgisa äma äpemiɲqe. Suqä iinɲi, iqueqä suqä quvqenqätä, ämaqeuqenqätä, quväukuä hɲqueni, hiunɲi hɲque imäkmiɲqe.

Jisasi Iqu qua täu pmetanɲa, Anasi iquä, Kayä-pasi iquä, suqä hiqäva-imäkkä naqä iqueɲqä tɲänɲqä imäkkänɲqä ätnänɲqä iqueɲi ävausäsinyä, iquaqunä yqänä äpmaka äumiɲiyi.

Hiqäva-imäkkä ttawä

Qänɲanäɲi ämaqe, quwqä goti iquauɲqä hiqäva tii äqämiɲuwi. Qu quwqä nätmataqä ämepu, tä ikamiɲuwi. Quwqä hiqäva naqe, sipsipqä, meme, ä bulumäkanä-qe, itmapiyi, äpäkpäyi, hiqäva-imäkkä ttawiu tä ikamiɲuwi. Qänɲanäɲi, qu hikä pɲqä eqa äpepiyi, ttawa imäkmiɲuwi. Qänakɲi quwqä goti iquauɲqä hiqäva-imäkkä aɲä imäkäpiyinanɲi, ttawi, hikä qeqätqetä imäkmiɲuwi.

Hiqi-tä iquatä, quwqä ätqäquetä

Israitqä iqua hiqi-te, qua qondä imäkpäyi, olipqä aowä iu ikamiɲuwi. Quwqä aɲä yäpänɲgisa häuiqä a iunɲi, hevqä imäkäpu, iu ätqätemiɲuwi. Aɲä hiqɲqä naqä äpmeqe iu we hunätɲqe, hiqä-tä tqäuqe kiui

Kukɲuä quati Hisopqä¹⁰Kukɲuä quati Huiwä häuä ktäuqä

ätqätemiɲuwi. Quwqä ktqe, Itkimäqä 1:12 iuɲi, hiɲuä qunyä. Ga hiqäva-imäqä anä iuɲi, hiqä-tä tqäuqä hɲqu, hänyenä-tänä äwämiɲqe. Kiqä ktqe, bukä tqeqä tuwä iɲgisa hiɲuä qunyä.

Hisopqä

Hisopqä-quwqe, hiqäva-imäqä iqua änduäpu, eqeunä-qe, häneqeunä-qe äyämapiyi, nätmatqä du pɲqä-pɲqä imiɲuwi. Ii nätmatqä iɲɲi, Goti Iqueqä hiɲuiqä ikikinyänä timäupɲqä iɲqä imiɲuwi.

Hiunji naqänänjä

Quväukuä ique-iqueni, Israitqä iqua hiunji hui atäunüä ipu, aquvä naqänänjä äqänmiɲuwi. Iqua iɲɲä imäkäpu, Goti Iqu qänğanäɲi, qunji änguä itquetä, yä-tamäqä äwikqenqä kɲuä indqänmiɲuwi. Qu aquvi, hɲganji, hiunji hɲque äqänäpu, hɲganji, hiunji hatɲä äqänmiɲuwi. Hiunji naqänänjä hɲquauqä yoqe, 'Pa-sopa,' 'Ittäɲä anä,' 'Pendikosi,' itanğa 'Bretqä yeruä qo-matäuqä' iquayi. Hiunji naqä iquauɲi, Goti Iqu Israitqä iquau qänğa äwikqe. Bukä Hiqäva-imäqä 23 iuɲi, hiɲuä qunyä.

Hiveqä hiqiyqä

Israitqä iquauqä qua iuɲi, hiveqä hiqiyqä huitanjä-huitanjä iqua äpmapu, yɲɲä-tänjä iu ätäupu änmɲuwi. Qutanjä hui sipsipqätä, memetä ätäupu änanätäpu iqanɲuwitanji, sipsipqä-miqä iqua quwqä sipsipqä iquau änguänä ämipu äpmamiɲuwi.

Jisasi iqtä, Polä iqtä kukɲuä ktqä tii ätkiyi. Quuvqä heqiyqä iqua sipsipqä iqua enqä-paɲiqä. Ga quwqä himä-wiunqä iqua, hiveqä hiqiyqä iqua enqä-paɲiqä. (Matiu 7:15; Wäunɲuɲqä 20:29)

Huiwä häuä ktäuqä

Israitqä iquauqä suqeunji, ymeqä qokä eeqänänjä iquauɲi, kunaqä ae änyuäpu, hiunji 8 päwqanğa, quwqä hizqä huiwi häuä ktämiɲuwi. Iqua suqä iɲɲä

Kukɲuä quati Iɲjä (kukɲuä guä ämäsäuekqä ipɲä)11Kukɲuä quati Israitqä

imäkqäpɲqe, Goti Iqu Aprähämä ique ätukqe. Ipäqäqkä 17:9-14 hiɲuä qunä. Ii tiɲi. Ymeqä iqu, Israitqä iutaɲä-queyqä kɲuä mapɲqä diɲqeyi. Ämaqä huizi iqua, Israitqä iquaɲqe, “Huiwä häuä ktäɲqä iquayqä” ätmiɲuwi.

Israitqä iqua qäyä etaɲgi huizi iqua, kukɲuä äɲguä we-huɲqä-täɲi qätä äwiyäpu, Jisäsi Iquɲqä quuvqä eqäpɲqä ipäqäkuwäɲgaɲi, Israitqä iquautañä hui tiɲä ätmiɲuwi. “Ämaqä iɲä iqua, quwqä huiwi häuä-ganä äktämbiyä. Iqua Israitqä-qua ae epiyi, Kraisi Iqueqä yoqä-täɲä-qua iɲganä timäupɲqänä.” Poli iqu, kukɲuä iquɲqe, aquvänä itä, ɲɲqä matqä ikqe. Iqu tuwaɲuä Galesiya pmeqä iquaɲqä äqäqkeutä, tuwaɲuä huizi iquaɲqä äqäqkeutäɲi, suqä iquɲqä tii ätätä äqäqke. “Ämaqä hɲqu iqueqä suqä quvqeuta qui mimäkɲqä häɲä iqumuatnätɲqe, iqu nätmätqä hɲqunä imäkquätɲqe. Ii, iqu Jisasi Kraisi Iquɲqänä quuvqä eqiyquätɲqe.”

I

Iɲjä (kukɲuä guä ämäsäuekqä ipɲä)

Iɲjä tquɲi, Mosisi iqu, Goti Iqu ätukqä-pa, qäɲ-ganä aɲä-avqɲqä iu imäkkqe. (Aɲgu itmakqä 25:1-22 hiɲuä qunyä.) Iqua zä qeqätqe-tä imäkäpu, golqä eeä ikuwi. Yäpä iɲgisaɲi, hikä tepquva iquaqu kukɲuä-suqä 10 äqɲqä itä, golqä häkä buayä mana hui häkä iɲqä itä, Aronä iqueqä yäqkä zä-hutäkɲä äungqä itä, imä imänäɲä. Israitqä iqua, ipɲitä, namnä aɲitä, aɲä avqɲqä iu äma ikämiɲuwi. Iqua Goti Iquɲyqä hiqäva-imäkqä aɲä näweqä ämätäpiyäɲgaɲi, ipɲä iquɲi hiqɲqä yäpä iɲgisa ekuwi. Ii, iqua Goti Iqueqä kukɲuä guä ämäsäukqɲqä hui mimäuqä ipɲqä diɲqeyi. Kiqä ktqɲqe, bukä tqueqä tuwäɲgisa hiɲuä qunä.

Israitqä

Kukŋuä quati Ittäñä anju yakuä pmeqänqä hiunji naqänänji¹²Kukŋuä qua

Yoqä Israitqä ii, Goti Iqu Aprähamä iqueqä kawä Jekopä ique, äwikqe. Iutañi, Jekopä iqueqä hueqä-himqe, Israitqä iquayi. Quwqä yoqä huiziqu, Hipru iquayi.

Jekopä iqueqä ymeqä hitmqä iqueqä yoqe, Jutä iqueyi. Jutä iqueqä hueqä-himqä, Jutä iquayi. Ga quwqä quae, Jutiyayi. Jisasi Iqu qua täu pmetanga, yoqä Jutä iqu, Israitqä iquau äpatqämiñqe. Iutañi, Buk Baibel iuñi, yoqä 'Israel' iqutä, yoqä 'Juda' iqutäñi, qäquaqu qudnä. Neqä bukä täuñi, hueqä-himqä Israitqä iquauñqe, yoqä Israitqä inä äqänä. Yoqä Jutä iqu, ämaqä hñquauqä yoqä iiyi. Hñqu Jekopä iqueqä ymeqä hitmqä iquvi. Hñquququ, Jisasi iqueqä kängua, tuwañuä ämaqeñqä äqäkqä iqueyi.

Ittäñä anju yakuä pmeqänqä hiunji naqänänji

Hiunji naqänänjä tqeñi, Israitqä iqua, kuä huitañä-huitañä ae yäüä iqanji, ätävätqänjuwiñqä, yeeqä ipu aquvä äqänmiñuwi. Qu ittäñä anjä ämätäpu, wikä hñqunä iu äpmapu, quwqä kaqä-kawäka anjä avqñqä iu, namnä anjä ämätäkämiñuwiñqä kñuä indqänmiñuwi. Quwqä kaqä-kawäka anjä avqñqä iu quväukuä 40 e ämätäkämiñuwitani, qua Goti Iqu näweqä väniqä ique ätimäukuwi.

J

Jinañä-weqä häkä

Jinañä-weqä häkä iquauqä wäuñui, tiinji. Hiqäva-imäkqä iqua sisnyañä-weqä ttawä iuta tä-quanui iopu, jinañä-weqä häkiu äuimepu, hiqñqä huii äma äwäpu, sisinyañä wetñqä iwamäkmiñuwi.

Jinañä-weqä ttawä

Israitqä iquauqä hiqäva-imäkqä anjä hiqñqä kiñganänjä iuñi, jinañä-weqä ttawä hñqu imäknmiñqe.

Ttawä iqueni, hiqäva-imäqkä iqua nätmätqä huitañä-huitañä sisnyañä wetŋqe, tä ikamiñuwi. Hiunji ique-iqueni, mäptqä timäuqanğatä, mäptqä äquveqanğatä, ikepu, ga iutañä suaki, aña ique suakä äketä, sisnyañi im-imä äwemiñqe.

Jutä

Yoqä Jutä ique, ämaqä hñquauqä yoqeyi. Näññqä yasämä matŋqe, bukä tqueni, “Israitqä” qänätanğqe, ii qundnä.

K

Kametqä

Kametqä iqua, yaqueqä aanjä naqänänjä, ämaqueñi äma äwätqänjuwi. Ga yquayä kuapänä-pqe, inä ämetqänjuwi. Iquauqä aa di, ämaqe qäkämä-pqe inä imäkätqänjuwi. Kiqä ktqenqe, bukä tqueqä tuwänğisa hiñuä qunyä.

Kñuä äkunmäkñqä

Ämaqä, iqueqä kñuä äkunmäknätqä iqu, tii imäkänä. 1) Iqu iqueqä suqä quvqä imäkätäqenqä womba ämenä. 2) “Nyi suqä quvqä imäkätŋqe, añgi mimäkqä itmä, suqä Goti Iqu äwinyätŋqä iunä imäkmqänä-qe,” iqueqä-kiuänji, iinjä tnänä. 3) Iqu Goti Iqueni, “Iyää, Si äwqä hañuä imäknätnä, nyaqä suqä quvqe huätä manmäuvä” tuänä.

Kraisi

Kukŋuä ‘Kraisuä’ ätäñqä iqueqä quatitä, kukŋuä ‘Mäsayaüä’ ätäñqä iqueqä quatitäñi, tiinji. ‘Ämaqä iqueqä nyuänju, aowä iquatequwä iqueyi.’ Yoqä ‘Kraisuä’ ätnänqe, ii Grikä iquauqä aña-kukñuivi. Yoqä ‘Mäsayaüä’ ätnänqe, ii Israitqä iquauqä aña-kukñuivi. Goti Iqu ämaqä hñque, wäñuä naqä äki-äkitaninğqä atäñuä iqanğqenğqä motquapŋqe, Israitqä iqua olipqä eqä aowi, nyuänju iquatemiñuwi.

Kukɲuä quati Kraisi Iqueqä yoqä-tänjä-qua¹⁴Kukɲuä quati Kukɲuä-suqä

Qänğanäni Goti Iqu, “Nyaqä ämaqä iquau qui mimäkɲqä ipɲqä hänjä iqumuatäniŋqe, ämaqä hɲque dowatmniqeqä” ätätä, kukɲuä guä ämäsäuekqe. “Ny-inä ämaqä miqe, ämaqä iinjä iqu, äma päniqeqä” ätkqe. Ämaqä iinjä iquenqe, Israitqä iqua, ‘Kraisiuä’ änyuätäpu, iquenqä hiɲuä äpakänä äqumbu äp-mamiɲuwi.

Kraisi Iqueqä yoqä-tänjä-qua

Andiyokä iuɲi, qu ämaqä Jisäsi Iquenyqä quuvqä eqiyäpu Ique qänaki äwivändkuwä iquauɲi “Kraisi Iqueqä yoqä-tänjaiqä” iqua-ganä ätipäqäkuwi. Suqä iinjä iqu, yänänänqä ätipäqänä äwi. Inji wiyä-kukɲuä duɲi, ‘Kristenqäüä’ yqänä ätätqänju.

Kuä-witqetä kuä-balitä

Kuä-witqe, ii Israitqä iquauqä buayä kiŋganäɲiyi. Itanğa kuä-bali, ii huiziquvi. Iqua iquaquiyqä uwqe ämepu, quqowä äqiyäpu, bretqä imäkɲɲqä häkiyä äyäqämiɲuwi. Bretqä qu kuä-witqätä äyäqämiɲuwi, kiqä äwiqe, kuä-balitä äyäqäpɲqä iuɲi, ämäwqätäumiŋqe. Kuä iquaquiyqä ktqe, bukä tqueqä tuwängisa hiɲuä qunyä.

Kukɲuä guä-mäsäuekqä ipɲä

Bukä tqueni, “Ipɲä” qänätanŋqe, ii qundnä.

Kukɲuä-suqä

Kukɲuä-suqe, Goti Iqu Mosisi ique, Israitqä iqua suqä qäyunä imäkqäpɲqä, ätuätä äwikqe. Kukɲuä 10 iqua, Goti Iqu hikä tepquva iquaqui äqiyätä, Mosisi ique äwikqe. Itanğa Israitqä iqua hɲgisana iqanŋuwitani, Mosisi iqu, hikä tepquva iquaquiɲi, ämisqäkqenqe, ga anŋi tjanŋqe, hikä asä iinjü äqiyätä, kukɲuä guä ämäsäuekqä ipɲä ique imekqe. Iinjäqe kukɲuä-suqe, kukɲuä 10 iquaunä ma, kuapänäɲiyi. Israitqä iqua kukɲuä-suqenqä ätäpiyanŋani, Mosisi iqu bukä 5

Kukɲuä quati Kukɲuä-suqenqä näqɲqä-tänjä iqua15Kukɲuä quati Namnä

äqäkqä iquaunqä ätmiɲuwi. Bukä iqua, Ipäqäkqä, Anɲumä Itmakqä, Hiqäva-imäkkä, A Täuqä, ä Kukɲuä-suqä iquayi.

Kukɲuä-suqenqä näqɲqä-tänjä iqua

Kukɲuä-suqenqä näqɲqä-tänjä iqua, qökä-apäkiu, kukɲuä Goti Iqu Mosisi ique ätukqenqä ämotquamiɲuwä iquayi. Kukɲuä iɲi, Mosisi iqu bukä 5 iquau äqäkqe.

L

Laiyonqä

Laiyonqä iqua tänjä naqänänjä, yaqueqä iquau ämäwqätäunuwä iquayi. Iquauqä suqe, tiyi. Pusiketqä iqua mätäkä ändämipu, äpäsäpu, änätqänjuwä-pani, ga laiyonqä iqua, ɲɲjä-tänjä, hiveqä-yaqueqä, ä ämaqä-pqeunji, ändämipu, ätäupu, änätqänjuwi. Kiqä ktqe, Itkimäkkä 13:2 iunji, hiunjä qunä.

Lepatqä

Lepatqä iqua, tänjä naqä, laiyonqä iqua enqä-panjä iquayi. Näqɲqä esɲqe, bukä tqeɲi, “Laiyonqä” qänätanɲqe, ii qundnä. Kiqä ktqe, Itkimäkkä 13:2 iunji, hiunjä qunä.

M

Mäsayä

Bukä tqeɲi, “Kraisi” qänätanɲqe, ii qundnä.

Mbqä-hikä

Qänɲanäni, qu mbqä-yquwqä hma eä, hikinä ämimiɲuwi. Jisasi Iqu qua täu pmetanɲa, Israitqä iqua mbqä-hikä Romätanjitä, Grikätanjitänji, eeqänänjä ämimiɲuwi. Hui wänqänänjä, mbqä peni isua enqä-panji. Huizi golqä itä imäkmimiɲuwi, ii 1,000,000 kina enqä-panjiyi.

N

Namnä anjä

Mosisi iqu Israitqeu anjä avqɲqä iu ätuma wätqä-tanğa, Goti Iqu iquenji, “He wäunjuä naqä hui imäkɲɲqä, namnä anjä hɲqu mätpiyä” ätukqe. Ga tii-pqä inä ätukqe. “Tapätapä änguänänjitä, yaqueqä huitanjä-huitanjä iquauqä huiwitä, zä-yänänäqɲqetä, golqetäni, iinjä-iinjä imäkiyä” ätukqe. Namnä iqueqä yäpängisaɲi, kukɲuä guä ämäsäuekqä ipɲitä, hikä tepquva iquaqutä epɲqänänyä.

Inji Israitqä iqua, anjä avqɲqä iu qanjä ikäminjuwiuta, Solomonä iqu Goti Iquenyqä hikä anjä ämätkqänğanqe, namnä anjä iu Goti Iqueqä yoqe haeqä ämamäupu, Iquenyqä hiqäva imäkminjuwi. Namnä anjä iqueqä ktqe, bukä tqueqä tuwängisa hiɲuä qunä.

O

Olipqä

Olipqe, ii zä hɲqueqä yoqeyi. Ga kiqä häukui, äwiqä kɲɲuä enqä-parjä ma, inäqe kiqä aowi, änguänänjä eä, kiqä wäunui kuapänänjä-täni. Israitqä iqua olipqä eqä aowitä, häkiyä äyäqäminjuwi. Quwqä hiqi-tenqä, ɲɲ huiwä-dä aowä wimäkätɲqä iinjätä, ä nämatqä hɲjua-juanqätä äyäqäminjuwi. Aowä iinjä, quwqä äpmeqä iunji, änguä wimäkminqe.

Ne kopi wäunjuä itanä, vowä ikätunquä-parjä iinjä, Israitqä iqua olipqä wäunjuä ipu, vowä ikäminjuwi. Ga Jerusälemä-tänjä qäqä iqinji, qoqonjä zä-olipqä kuapätänjä hɲquvi. Kiqä yoqe, qoqonjä Olipäyi. Kiqä ktqe, bukä tqueqä tuwängisa hiɲuä qunä.

P

Parisi

Parisi iqua, Israitqä iquautanjä, Goti Iqueqä kukɲuä-suqenqä näqɲqä änguänänjä-tänjä iquai. Qu kukɲuä-suqenqä näqɲqä-vqä iquatä ikämanqä iminjuwi. Israitqä kuapänänjä iquauqä iwäsäuweunji, Parisi iqua

ämaqä jänänänjä iquayi. Inäqe iqua kukŋuä-suqe näqŋqä äväpiyänğanj, suqä quwqä-pqe, qäsä ämämuänyäpu ätumiŋuwi. Iutaŋi qu, “Ne huizi iquaunji ämäwqätäunjunä” kŋuä ämepu, quwqä yoqe haqeu ämamänmiŋuwi. Iinjä ipiyinqä, wopqä ipu, suqä äŋguä iqunä kŋuä wiyqanŋqä-qe, quwqä kŋui, quvqä yqänä ämamiŋuwi. Iinŋe, Jisasi Iqu Parisi iquaunji äkasuwä ätuätä, huizi iquaunji, “Parisi Iquaunŋe, wawiyäpu, äwimasipiyä” ätumiŋqe. Itanŋa Parisi iqua Ique himä-wiuŋqä äväpu, pizqä päkŋŋqä imiŋuwi.

Pasopa

Hiunji Pasopauä äqonänŋe, ii Israitqä iquauqä hiunji naqänänjä iiyi. Yoqä iqueqä quati, ‘ävausqä’ iiyi.

Hiunji naqänänjä Pasopanŋanji, Israitqä iqua, quwqä kaqä-kawäka Isipä iu wäunjuä hiŋgi wiyqä äpmaniŋuwiuta ävämakewiŋqä, kŋuä ämepu aquvä äqänmiŋuwi. Inŋanji Goti Iqu, Iqueqä enätqä hŋqu, Isipä iquauqä anjä ique-ique ätimäutä, hitmqä iquaunji pizqä päsäŋŋqä ändowatkqe. Israitqä iquaunji, sipsipqä hui äpäsäpu, kiqä häŋeŋe, quwqä anjä ique-iqueqä hänaqä zä-posi iunji eä ipŋqä ätukqe. Inji enätqä ämaqä päsqä iqu, häŋeŋqä hiŋuä äqunäqe, anjä iunji kaqä-kawäkauqä hitmqä iquau mapäsqä, ävaukukqe. Tiwiqä ii, Mosisi iqu Israitqä iquau Isipä buta ätuma äyapkqenŋe, Anŋumä Itmakqä 12:1-42 hiŋuä qunyä.

Iutaŋi, hiunji naqä Pasopanŋanji, Israitqä iqua quwqä anjä hŋqunä-hŋqunänjä iunji, sipsipqä äpäsäpu, änmiŋuwi.

Pendikosi

Hiunji Pendikosiuä äqonänŋe, ii Israitqä iquauqä hiunji naqä hŋquvi. Yoqä iqueqä quati, 50 iiyi. Hiunji Pasopa iquesa ti, hiunji 50 inä ae päwqanŋa, Pendikosi inŋa timäumiŋqe. Hiunji naqä iqueŋi, Israiŋqä iqua kuä-witqä tävqänŋqä yeeqä ipu, ä Goti Iqu Mosisi

ique, kukɲuä-suqä qoqonjä Sänai iu äwikqerqä kɲuä indqänäpu, aquvä äqänmiɲuwi. Jisasi Iqu Pasopanga äpäkongqeta ti, hiunji 50 päwqanga, Dɲä Änguä Iqu quuvqä heqiyqä iquau Pendikosiŋga äwimakqe.

R

Romä

Qua naqä Itali iqueqä anjä-himqä naqe, Romäyi. Jisasi Iqu qua täu pmetanga, ämaqä Romätanjä iqua, qua naqä kuapänänjä iunji, mändi äkittqiyäpu, ä Israitqä iquauñä-pqe, asä ii itquepu, quwqä äwiñqä iunä ämimiɲuwi. Iiñä dutanji, Israitqä iqua, Romä iquauñi himäwiuñqä äväpu, huätä päswatpɲqä äwinyimɲqe. Inji iqua “Kraisi ne ämineyätɲqä Iqu äpäñqiyä” kɲuä indqänäpiyänɲanji, “Iqu ne Romätanjä iquauqä yäpä iunda änewewatäniqeqä” kɲuä inä indqänmiɲuwi.

S

Satyusi

Satyusi iqua, Israitqä iquautanjä, kukɲuä huitanjä-huitanjiuñqä quuvqä eqämiɲuwä iquayi. Quwqä kukɲuä hɲqu, “Goti Iqueqä kukɲui, bukä 5 Mosisi iqu äqäqä iquanänji. Apqä bukitä, hiñuä-tqä iquauqä bukitänji, Goti Iqueqä kukɲuä hmanjqä” ätmiɲuwi. Quwqä kukɲuä huizi, “Ämaqä ae äpäkonguwä iqua, anɲi mäwauqä ipɲqäüä” ätmiɲuwi. Hiqäva-imäqä naqä iquatä, ämaqä naqä huizä kuapänänji, Satyusi iquayi. Iquatä, Parisi iquatä kukɲuä mäki, kuapänä äunmiɲuwi.

Sämbatqä

Yoqä Sämbatqe, ii Israitqä iquauqä anjä-kukɲuä eä, kiqä quati, hapä pmeqe. Bukä Ipäqäqceunji, tii ätnä. Goti Iqu nätmätqä eeqänä imäkätäqänɲa, Iqueqä wäunui, hiunji kinganänjä iquesa ipäqiyätä, hiunji 6 duñqä iqa äpätä, qäpu itquätkqe. Inji hiunji 7 iqueñi, Iqu

Kukjuä quati Selotqä iqua 19 Kukjuä quati Setänä

wäunjuä miqä, hapä äpmakqe. Iinjä etangi Iqu Israitqä iquauñi, “He wäunjuä asänäñi, hiunji 6 iunä itquätäpu, 7 iqueni hapä Nyi äpmakqä-pa äpmepu, Ñqänä dapp-nuwänqeqä” ätukqe. Iutañi, Sämbatqä iqu, naqänänjä eä, Israitqä iqua hiunji iquenqe, suqä kuapänäñi qänaki ipu, ique äqänmiñuwi.

Itanga bukä Hiqäva-imäkqä 25 iunji, Goti Iqu tiinjä-pqe, inä ätukqe. “Hiqä wäunjuä iunji, quväukuä 6 iunä itquätäpu, 7 iqueni Ñqänqä, qua iqu iqueqä hapä pme-qängayi.” Ii Sämbatqä quväukuä hapä pmeqä iqueyi. Huiñi, Hipru 4:9 iunji, Goti Iqueqä ämaqä iquauqä Sämbatqä hapä pmeqä hñqu matimäuqä änä hitangqenqä a ätäutqänju. Ii hiunji yäpakänja, ne Goti Iqutä hapä näweqä pmetaniqueyi.

Selotqä iqua

Selotqä iqua, gapmanqä Romätanjä iquauñqätä, quwqä mäkä-iqä iquauñqätä, Israitqä iquau ämimiñuwiñqä mäwiñgani, mäkä ipu, iquau huätä päśawqatpñqä imiñuwi.

Setänä

Setänä iqu, dnjä quvqä iquauqä ämiqä, ga Goti Iqueqä mäkä-huñqä iqueyi. Yoqä Setänä, ii Israitqä iquauqä anjä-kukjuä eä, kiqä quati, kukjuä mitqä iqueyi. Iqu ämaqeuaqä knui, qui imäkätä, qu suqä quvqä imäkpnqä yamwiqä ävätñqä iqueyi. Jisasi Iquenyqä quuvqä eqiyätqänjuwä iquauñi, quwqä suqä quvqä imäkmiñuwiñqä hui mimäuqä ipñqänä, knjuä ävätñqä iqueyi. Iqu injä iqangqetani, iqua, “Goti Iqu neqä suqä quvqe, huätä mämänatnämäuqä iqueqä” knjuä indqänätqänjä. Jisasi Kraisi Iqu qua buta anju ävautä, Setänä iqueni ämäwqätäukqe. Iutañi Setänä iqu, iqueqä yänänqñqeqe, näweqä mämeqä eä. Qänakñi, iqu tä maisquä äśänqä duñqä wäniqe. Ne Goti Iquenyqä quuvqä eqiyätanä iutañi, Setänä iquenyqä zä miqä

iquatunŋue.

Sisa

Romätanŋä iqua, quwqä ämiqä naqä iquenŋi, “Sisauä” änyuätminjuwi. Täŋganŋi neqä ämineyqä naqä iquauŋi, ‘Kiŋäuä,’ ŋŋ ‘Kwinäuä,’ ä ‘Presidenqäuä’ äyä ätätqänju. Mäliyai Jisasi Ique ämikqänŋanŋi, Romätanŋä iqua, ämaqä kuapänänŋä itä mäkä äunäpu, ämäwqätäupiyitanŋi, qunŋi ämiminjuwi. Inŋanŋi quwqä ämiqä naqe, Sisa Okastusi iqu äpmaminŋe. Jisasi Iqu äpäkonŋanŋa, Sisa Taipiriyasi iqu äpmaminŋe.

T

Täua

Jisasi Iqu qua täu pmetanŋa, ämaqä naqä wäunjuä huitanŋä-huitanŋä iminjuwä iqua ämaqä huiquä quvqeutanŋä kimanŋi täua ätäwiminjuwi. Quwqä täua hui guä yänŋä-tänŋitä imäkminjuwi. Hui yänŋä-qe, hikä himänyqä-qe ämepu guä äkimäsäuminjuwi. Goti Iqu Israitqä iquauŋi, “Ämaqä täua ätäväpiyanŋanŋi, 40 mämäwqätäuwä pambiyä” ätukqe (Kukŋuä-suqä 25:3). Iutanŋi kuapänänŋanŋanŋi qu ämaqeu äpäsäpiyanŋanŋi, 39 duŋqänä äpäkäminjuwi. Romätanŋä iqua Goti Iqu Israitqä iquau ii ätukqenŋe, qu zä miqä iminjuwi.

U

Uwqä vowä mäuqänŋä

Israitqä iqua, kuä-witqetä kuä-balitä, vowä mäupŋqänŋanŋi, qu qua bu yasämä mamäuqä, bi enqäpa ätnämäwäwqäpnä. Iutanŋi uwqä hui qua äŋguä iu päkŋanŋa, hui qua quvqä iu äpäknminjuwi. Matiu 13:3 iunŋi kitqä hŋque hiŋuä qunyä.

W

Wainqä

Wainqe, ii guä, häukuä äŋguanänŋä qiyqä iquvi. Ne kopi wäunjuä iunŋi, wovi kuapänä ikätunjuä-pa, Israitqä

Kukruä quati Yaqueqä huiwä 21 Kukruä quati Zä-huätati

iqua guä-wainqä wäunüä iunji, kuapänä ikäpu, änguänä ämimiñuwi. Guä-wainqä-häukui, qu ändüäpu, qon-jqä ipu, kiqä eqä äpäwiqanjqe ämepu, wainqä-eqä yänänäqñqä timäutñqä imäkmiñuwi. Kiqä ktqe, bukä tqueqä tuwä iñgisa hiñuä qunä.

Y

Yaqueqä huiwä

Israitqä iqua nätmätqä kuapänäni, yaqueqä huitañä-huitañä iuqä huiwitä imäkmiñuwi. Huiwä ii, sipsipqä, bulumäka, meme, kametqä iuta imäkmiñuwi. Jonä asñä-qäyqä iqueqä aquvi, huiwä iutañä ii ämuasämämiñqe. Israitqä iqua wainqä eqä äma upñqe, qae huiwä iutañä iquatä imäkmiñuwi.

Iñäqe Goti Iqu aañä yaqueqe, Israitqä iquau pmua iwimäkkqetani, qu aañä yaqueqä huiwä iutani, nätmätqä hui mimäkqä imiñuwi.

Z

Zä-eaqä

Zä-eaqä, Israitqä iquauqä qua iu ätqäumiñqä iqu, neyaqä täñga ätqäunqe-täñi, asänänjä ma. Kiqä häukui, aañä äwinyiqä etañgi, qu ändäupu änmiñuwi.

Zä-huätati

Romä pmeqä iqua, ämaqä huiziu pizqä äpäkpqä, ä jävqä äpäsäpu quwä ämawqä iquauqä kimañi, tii imäkmiñuwi. Qu zä-huätati imäkäpu qua iqi epiyi, quvqä imäkqä iquenji, hñgani nitqätä zä-huätati äuemiñuwi. Ä hñgani, gue, zä-huätatitä qäsä äkiqiyäumiñuwi. Itani zä-huätati iqu, pämä jänä qua-hävqä bu ämatqätepiyi, ämaqä zä-huätati äuänänqä iqu, täñjä-huñqä ämetäqetani, qäyä päkonätñqä, hiñuinä äqunmiñuwi. Täñjä-huñqetä, womba iñqetäñi, aañä kuapänä ämamiñqe.

Goti Hanjuwä Iqueqä Kuknui
The New Testament in the Menya language of Papua New Guinea
Nupela Testamen long tokples Menya long Niugini

copyright © 2017 Wycliffe Bible Translators, Inc.

Language: Menya

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution-Noncommercial-No Derivatives license 4.0.

You may share and redistribute this Bible translation or extracts from it in any format, provided that:

You include the above copyright and source information.

You do not sell this work for a profit.

You do not change any of the words or punctuation of the Scriptures.

Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents. For other uses, please contact the respective copyright owners.

2021-07-12

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 19 Oct 2021 from source files dated 18 Aug 2021

b1d968ea-da2d-5306-b214-e238bbf38aac